
ИНДЕКСЪТ ЗА ЧОВЕШКО РАЗВИТИЕ И РОЛЯТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО ЗА ПОСТИГАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТ

проф. д-р Лалка Борисова, докт. Румяна Антова
Международно висше бизнес училище

Резюме. Актуалността на темата на доклада е безспорна. Живеем в трудни времена – продължаваща пандемия от Covid-19, войната в Украйна, природни бедствия, които доведоха до обрати в човешкото развитие. В преодоляването на последствията от тези катаклизми държавите се справят различно в своето развитие. От 1989 година ООН изследва нивото на това развитие чрез скала за високо, средно и ниско човешко развитие, по която изчислява Индекс за човешко развитие (ПРООН) по три показателя: продължителност на живота, образование и равнище на доходите и класира държавите според получените резултати в трите категории. Тогава България е заемала 24-то място, а в класацията от 2021 г. – „престижното“ 68-мо. По-основно ще се спрем на ролята на образованието, като се постареем да отговорим на един важен въпрос: защо изоставяме във века на технологиите?

Ключови думи: индекс; човешко развитие; живот; образование; доходи
JEL: I15, I25, O15

1. Увод

От 1989 година е разработена програма за развитие на ООН (ПРООН). С помощта на тази програма се изследва нивото на това развитие чрез скала за много високо (категорията е добавена в доклада за 2007 година), високо, средно и ниско човешко развитие, по която се изчислява Индекс за човешко развитие (Human Development Index – HDI, разработен от пакистанския икономист Махбуб ул Хак през 1990) по три показателя: продължителност на живота, образование и равнище на доходите и класира държавите според получените резултати в трите категории. Той е основният показател, който се използва при международни и регионални сравнения от 1990 г. досега. През същата година ПРООН публикува първия доклад за оценка на социално-икономическия прогрес в световен мащаб, в който понятието „човешко развитие“ се дефинира като процес на разширяване на възможностите за избор. Като най-важни елементи на избора се определят здравето и дълголетието, възможността за образование и достоен начин на живот. Този показател акцентира върху способностите на хората като критерии за развитието на една държава, не само икономическите показатели.

Цел на публикацията: Видимо има проблеми и те са обект на проучване и цел на нашата публикация. По-основно ще се спрем на ролята на образованието, като се постареем да отговорим на един важен въпрос: защо изоставяме във века на технологиите?

Методология: за целите на изследването ще използваме набор от методи и подходи, като анализ, синтез, статистически данни, литературни източници.

Откритие и новост за научното поле: Ние ще се спрем на анализ на системата на образованието, като определяща последващо кариерно развитие, което пък оказва влияние на продължителността на живот и възможност за грижа за здравето, за постигане на устойчивост.

2. Индекс на човешко развитие и неговите компоненти

Изчисляването му позволява да се установи мястото на съответната държава според степента на развитие и образование, да се анализират измененията в икономиката и социалната сфера, както и регионалните различия в условията на живот. Тогава България е заемала 24-то място, а в класацията от 2021 г. – „престижното“ 68-мо. „Сега лидер в цялата класация е Швейцария, която изпреварва Норвегия. Трета е Исландия, а четвъртото и петото място са за Хонконг и Австралия. Дания, Швеция, Ирландия, Германия и Нидерландия допълват топ 10“ (Fileva 2022)

Таблица 1 Индекс на човешкото развитие и неговите компоненти

Ранг	Индекс на човешкото развитие (HDI)	Продължителност на живота	Очаквани години на обучение	Брутен национален доход на глава от населението (\$)
Много високо човешка развитие				
1. Швейцария	0,962	84,0	16,5	66 933
2. Норвегия	0,961	83,2	18,2	64 660
3. Исландия	0,959	82,7	19,2	55 782
4. Хонконг	0,952	85,5	17,3	62 607
5. Австралия	0,951	84,5	21,1	49 238
6. Германия	0,948	81,4	18,7	60 365
Високо човешко развитие				
67. Албания	0,796	76,5	14,4	14 131
68. България	0,795	71,8	13,9	23 079
Средно човешко развитие				
116. Филипини	0,699	69,3	13,1	8 920

	Ниско човешко развитие			
160. Танзания (Обединена република)	0,549	66,2	9,2	2 664

Източник: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

Данните в класацията показват, че продължителността на живота за новородените в България е - 71.8 години, очаквани години на обучение 13,9, а като среден личен доход са отчетени 23 071 долара годишно.

Според скалата на човешко развитие (много високо, високо, средно ниско), стойностите са както следва:

- Много високо човешко развитие („Високо човешко развитие“) – тези с нива по-високи от 0,80;
- Високо човешко развитие („Средно човешко развитие“) – чиито нива са между 0,70 и 0,80;
- Средно човешко развитие – чиито нива са между 0,50 и 0,70;
- Ниско човешко развитие – вече с оценка под 0,55.

В допълнение, ПРООН е отговорна и за изпълнението и разработването на целите за устойчиво развитие (ЦУР), като се фокусира върху конкретни области на работа¹:

- Устойчиво развитие;
- Демократично управление и поддържане на мира;
- Устойчивост на климата и бедствията.

Ние ще се спрем на анализ на системата на образованието, като определяща последващо кариерно развитие, което пък оказва влияние на продължителността на живот и възможност за грижа за здравето, за постигане на устойчивост.

Видимо има проблеми и те са обект на проучване и цел на нашата публикация. По-основно ще се спрем на ролята на образованието, като се постареем да отговорим на един важен въпрос: защо изоставяме във века на технологиите? Първостепенно значение има качеството на образование. Можем да го дефинираме като система, при която потребителите да бъдат удовлетворени. Тази констатация се отнася не само за преките потребители: ученици и студенти. Необходимо е да бъдат удовлетворени и косвените потребители на резултатите от образователната дейност: работодателите и цялото общество. Причините за твърдението са свързани с това, че от образователната услуга, без значение от нейния характер, се възползва цялото общество, особено в съвременни условия на общество на знанието. Ето защо реформирането на системата е задължително.

От 2000-та година страната ни участва в Програма за международно оценяване на учениците (PISA). „Програмата за международно оценяване на

¹ Програма на ООН за развитие (ПРООН). <https://bg.economy-pedia.com/11035316-united-nations-development-program-undp> (28.02.2023 г.)

учениците (PISA) е един от най-важните източници на информация за състоянието на българското образование и какво може да бъде подобро с примери от останалите страни по света. PISA е отговор на необходимостта от разработване на индикатори за сравняване на качеството на образованието в отделните държави в ситуацията на глобална икономика и трудов пазар. PISA на практика е тест. Той изследва функционалната грамотност на 15-годишните ученици. Тестът се провежда през периоди от три години, като обхваща три познавателни области: **четене, математика и природни науки**“ (Radoslavova 2019).

Образованието е сфера, където ролята на човешкия фактор е определяща за постигане на качество и конкурентоспособност. Това налага реформата да започне с ценностната система на личността: Емоционална интелигентност (компетентност в управление на емоциите); Конструктивност (съзнателните и рационални решения, които се вземат в съответствие с организационната визия, стратегия и пазарно представяне); Комуникативност (компетенции за вътрешна и външна комуникация на организацията с различните групи потребители и социални мрежи). Възможност за сравнение на българските висши училища е създадена на базата на наличната рейтинг система у нас.

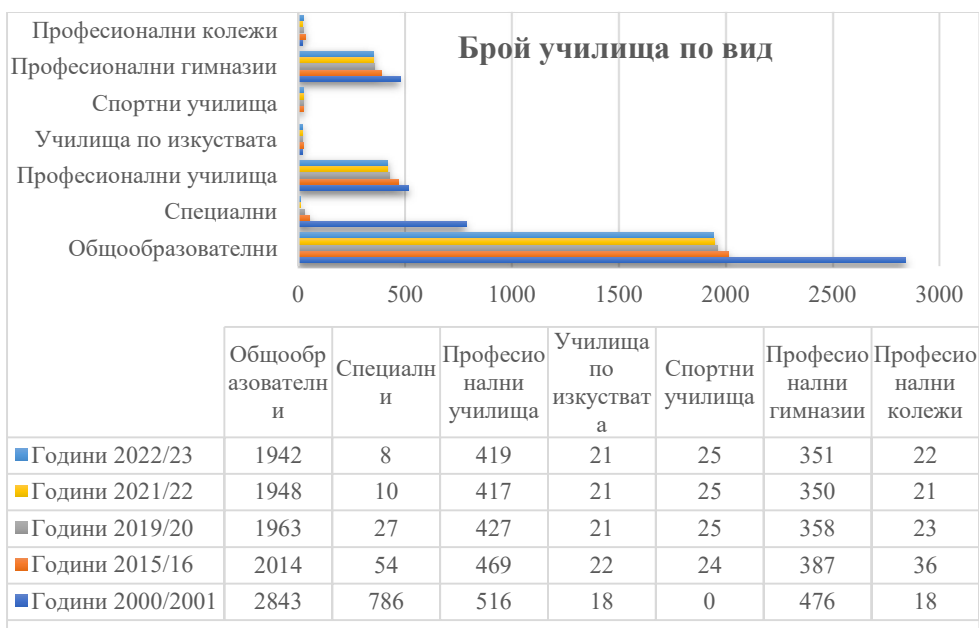
Това налага непрекъснато реформиране на учебни програми, връзки с бизнеса за синхрон в обучението, за да се отговори на нуждите на практиката.

Още от момента на възникване на институцията „университет“ досега, основната мисия на тази образователна институция е да генерира, споделя и разпространява знания. През вековете на развитие, университетските институции се променят, съобразно промените в обществото, но неизменно остава необходимостта от подобен тип структури: поради самата необходимост от систематично поднасяне на знания. В същото време, в условията на глобализация, съвременните образователни институции работят в условията на висока конкуренция. Между тях, несъмнено, се осъществява обмен на знания и ресурси: типичен пример за това са програми като „Еразъм“ и други, но в същото време, образователните институции се конкурират за привличане както на студенти, така и на преподаватели. Може би няма друг подобен сектор, в който човешкия капитал да има такова съществено значение, както образователния сектор.

Нашето бъдеще и какво ще бъде то зависи от нас самите. Един от най-важните уроци в човешката история е, че можем да постигнем много с малко, ако работим заедно за общи цели.

3. Развитие и състояние на образованието в България

Наличните данни за динамиката в броя и структурата на училищата показват тревожни тенденции, свързани с намаляване на училищата, осъществяващи обучение по различни професии и специалности. По данни на НСИ (фиг. 1) общо за страната през периода на анализ броят на училищата, в които се извършва обучение, намалява значително.

Фиг. 1. Брой училища по вид

Източник: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=3&lang=bg

За периода от 2000/2001 до 2022/23 година броят на общобразователните училища е намалял с 901, на специалните със 778, на професионалните с 97, на професионалните гимназии със 125, а професионалните училища след 2001 година са закрити. При училищата по изкуства има леко увеличение – от 18 на 25, спортните училища са 25, професионалните колежи от 18 са се увеличили на 22. Тази динамика се дължи на демографски фактори – намаляване броя на учениците по отделни региони на страната, което доведе до закриване на училища в малки населени места и реструктуриране.

Намаляването на училищата и по-точно на средните е логично следствие от намаляващия брой ученици, продължили обучението си с средното образование. Информация за броя завършили основно и средно образование по региони и общо за страната за 2022 г. са представени в табл. 2. Анализирайки тези данни, тревога буди факта, че от завършилите основно образование в почти всички региони с изключение на Югозападна и Южна централна България едва половината завършват средно образование.

Таблица 2. Завършили основно и средно образование през 2022 г. (брой)

Статистически зони, статистически райони и области	Основно образование	Средно образование
Общо	61364	36450
Северна и Югоизточна България	30390	17092

Северозападен	6377	3486
Северен централен	6070	3846
Североизточен	7919	4684
Югоизточен	10024	5076
Югозападна и Южна централна България	30974	19358
Югозападен	18936	12447
Южен централен	12038	6911

Източник: <https://www.nsi.bg/bg/content/3505/>

В посочения по-горе регион от завършилите основно образование 30 974 ученици, продължават в средно 19 358. Всичко това сочи ниско ниво на образованост в по-голямата част от страната, което от своя страна предполага не добра реализация на пазара на труда, ниско ниво на доходи и по-ниска преживяемост на тази група хора.

По отношение на висшите училища според данни от НСИ (фиг. 2) се забелязва увеличаване на броя им от 45 през 2000/2001 г. до 54 през 2021/2022 г. и намаляване с 3 през 2022/2023 г., като две от тях са Университети и специализирани висши училища.

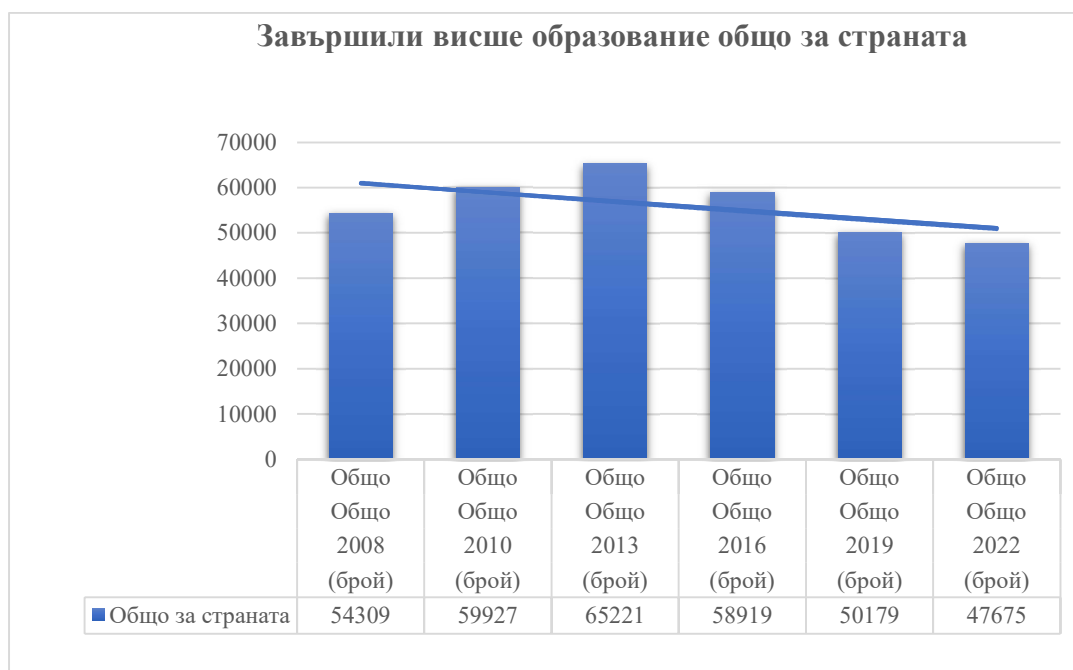
Фиг. 2. Висши училища по вид (брой)

Източник: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=3&lang=bg

Ако тенденцията за намаляване броя на завършилите следваща степен на образование се запази, то намаляване броя на висшите училища ще бъде логично следствие на този процес.

Най-добрата година за висшето образование е 2013, когато завършват 65221 студенти, след което се забелязва трайна тенденция за намаляване на техния брой до 47675 през 2022 година (фиг. 3). Записаните студенти във Висше образование (МСКО-6, 7, 8) за учебната 2022/2023 година са 26 877¹, което почти на половина на завършилите в същата година. Този факт е изключително притеснителен, тъй като намаляване броя на завършилите висше образование неминуемо ще доведе и до снижаване на жизнения статус на населението, което пък от своя страна още повече ще намали нашия Индекс за човешко развитие.

Трябва да се отбележи, че част от студентите предпочитат чуждестранни университети, но те със сигурност не са толкова голям брой, че да се отрази съществено на тази статистиката.

Фиг. 3. Завършили висше образование общо за страната по години

Източник:

https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=3&lang=bg

Всички тези проблеми се появяват на фона на непрекъснато увеличаващи се разходи за образование, което е видно от табл. 3. За периода от 2000 до 2019 година те са увеличени почти четири пъти за всяка от степените на образование.

¹ <https://www.nsi.bg/bg/content/3546/> (посетен на 03.03.2023 г.)

Таблица 3. Публични и частни разходи по степени за образование (хил. лв.)

Степен на образование по години	2000	2010	2015	2019
Начално образование (I - IV кл.)	205654	462566	519655	807410
Средно образование (IX - XIII кл.)	259346	628286	679526	1014275
Висше образование - професионален бакалавър	26410	50475	66374	68555
Висше образование - бакалавър, магистър и доктор	411358	871016	1133646	1501831
Общо	1 312 277	3 103 888	3 704 137	5 213 121

Източник:

https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=3&lang=bg

Имайки пред вид направените разходи за образование и утвърдената през годините тенденция за намаляващ брой завършили образователна степен, както и изключително ниския брой записани студенти за учебната 2022/2023 година спрямо вече завършилите, дава основание да направим извода:

Образователните реформи, провеждани до сега, не са ефективни и не дават желаните резултати за развитието на образователната система в страната, което води до намаляване възможността за реализация, нисък социален статус и намаляващ Индекс за човешко развитие. (Fileva 2022)

4. Визия за развитие на образованието

Въз основа на изложените факти, техният анализ и извода, който направихме, ние предлагаме визията си за развитие на образованието:

□ Дигитализация на образованието, свързано с повишаване квалификацията на преподавателите. На днешното дигитално поколение, преподаването чрез предоставяне на информация и демонстриране на техника за изпълнение на определена операция, съвсем не е достатъчно, за да привлече и задържи вниманието му върху изучавания учебен материал. Трябва да го предизвика да вземе активно участие по темата в часа – да направи и да преживее, за да научи. От преподавателя се изисква добро познаване на новите технологии и техните възможности за провеждане на обучение, отговарящо на очакванията на новото поколение. Очаквания и реалностите в настоящия момент, изправят българските учители и преподаватели във висшето училище пред голямото изпитание, да овладеят също така добре виртуалната педагогическа комуникация, както традиционната визуална, при това в кратки срокове.

Пандемията от Ковид 19 значително ускори дигитализацията и принуди въпреки голямата съпротива използването на съвременни технологии за преподаване, както в основното и средното, така и във висшето образование.

Въпреки това все още има много да се желае във връзка с оптималното използване на дигиталните технологии за повишаване качеството на образованието;

- ❑ Адекватна образователна реформа в съответствие с европейските и световни стандарти;

- ❑ Премахване на порочните практики и обвързване с постижения по следните показатели:

- ✓ Парите следват ученика – една от може би най-вредните практики, довела до значително снижаване на образователните резултати и/или нереални образователни резултати, които са подвеждащи за знанията и способностите на учениците, вредящи на тяхното по-нататъшно развитие и реализация на пазара на труда, икономиката на страната – получила недостатъчно добре подготвени специалисти;

- ✓ Мандатност на директорите/ректорите – тук възниква въпросът: Защо един ръководител, който не успява да създаде условия за постигане на високи образователни резултати, измерени не само с отлични оценки по съответните учебни предмети/ дисциплини, а и с последваща реализация на младите хора, трябва да продължава да управлява това учебно заведение?

5. Заключение

След като проучихме подходящите литературни източници, използвахме статистически данни от достоверни източници, синтезирахме и анализирахме цялата информация, можем да направим следното заключение:

Образованието е базата, необходимото условие, върху което се стъпва, за да се постигне успешна професионална реализация, от която зависи пряко равнището на доходите на населението на страната. По-доброто равнище на доходи, предполага по-качествен живот и по-голяма продължителност на живота, показатели, определящи Индекса за човешко развитие.

За промяна посоката на кривата на Индекса за човешко развитие за България от 1990 година до сега са необходими спешни и адекватни мерки по възстановяване качеството на образованието и броя на по-високо образовано население за връщане или поне доближаване до позицията на Индекса за човешко развитие за България от 1990 г. когато е направено първото измерване и където сега е Франция.

ЛИТЕРАТУРА

РАДОСЛАВОВА, П. 2019. *Знаете ли какво е PISA?*
<https://zaednovchas.bg/pisa/>

ФИЛЕВА, П. 2022. *Индексът на ООН за развитие: България слиза с четири места надолу в сегашната класация*, интервю пред БНР „Хр. Ботев“, програма „Нашият ден“ <https://bnr.bg/hristobotev/post/101702468/petranka-fileva>

Програма на ООН за развитие (ПРООН). <https://bg.economy-pedia.com/11035316-united-nations-development-program-undp> (28.02.2023 г.)

Класификация на областите на образование и обучение,
<https://www.nsi.bg/bg/content/3546/>

REFERENCES

RADOSLAVOVA, P. *Znaete li kakvo e PISA?* Available at: <https://zaednovchas.bg/pisa/>, [visited: 17.05.2023]

FILEVA, P. 2022. Indeksat na OON za razvitie: Bulgaria sliza s chetiri mesta nadolu v segashnata klasatsia, intervyyu pred BNR “Hr. Botev”, programa “Nashiyat den”. Available at: <https://bnr.bg/hristobotev/post/101702468/petranka-fileva>

Programa na OON za razvitie (PROON). Available at: <https://bg.economy-pedia.com/11035316-united-nations-development-program-undp> [28.02.2023]

Klasifikatsia na oblastite na obrazovanie I obuchenie. Available at: <https://www.nsi.bg/bg/content/3546/>

THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX AND THE ROLE OF EDUCATION IN ACHIEVING SUSTAINABILITY

Abstract. The relevance of the topic of the report is indisputable. We live in difficult times – the ongoing Covid-19 pandemic, the war in Ukraine, natural disasters that have led to reversals in human development. In overcoming the consequences of these cataclysms, countries do differently in their development. Since 1989, the United Nations has examined the level of this development through a scale of high, medium and low human development, on which it calculates a Human Development Index (UNDP) based on three indicators: life expectancy, education and income level, and ranks countries according to the results obtained in the three categories. At that time, Bulgaria occupied the 24th place, and in the 2021 ranking – the "prestigious" 68th. More fundamentally, we will dwell on the role of education, trying to answer an important question: why are we lagging behind in the age of technology?

Keywords: index; human development; life; education; incomes

JEL: I15, I25, O15

Prof. Lalka Borisova, PhD

ORCID ID: 0000-0002-6139-204X

International Business School

Botevgrad, Bulgaria

E-mail: lborisova@ibsedu.bg

Rumyana Antova, PhD Student

ORCID ID: 0009-0001-4376-9974

International Business School

Botevgrad, Bulgaria

E-mail: rld.antova@gmail.com